

державні програми щодо бібліотек України. Це проявлялось у проведенні ревізії, чистки бібліотек, підготовці нових кадрів для здійснення відповідної цензурної політики, а також у реалізації кадрової політики. Державні органи керівництва радянської влади застосовували цензуру як один з засобів ідеологічного впливу на формування бібліотечних фондів шляхом видання державних цензурних циркулярів, спеціальних інституцій та положень, згідно яких вилучалась з фондів бібліотек так звана „шкідлива” література.

З одного боку, запровадження цензури у бібліотечну діяльність сприяло перетворенню бібліотек з інформаційної установи у заклади політосвіти.

З іншого боку, в результаті проведення масових чисток бібліотечних фондів бібліотеки втратили біля 70% літератури, серед якої були твори вітчизняної та зарубіжної класики, цілі пласти наукової думки. Це призвело до гальмування духовного та культурного розвитку суспільства. Бібліотечна радянська цензура носила не тільки ідеологічний характер, а й національний, оскільки була спрямована проти зростання національної свідомості, патріотичних почуттів українського народу, що відображалось у вилученні цілого пласту української літератури та наукової думки, створеного під час національного відродження. Таким чином, основною метою радянської бібліотечної цензури було знищення української духовності.

В результаті цензурної політики значна частина української та зарубіжної літератури, що зберігалась в спец фондах, не була доступна громадянам, цілі пласти світової та української літератури на довгі роки було вилучено із суспільного користування, із культурного вжитку українських громадян.

Кадрова політика, що полягала у чистці бібліотечного персоналу, привезла до того, що в бібліотеках працювали люди, які взагалі нічого не розуміли у бібліотечній справі.

Радянська цензура, що була провідником політики Комуністичної партії, привела до того, що бібліотеки не поповнювались декілька десятиліть літературою, яка мала наукову, суспільно-політичну та культурно-художню цінність. Це гальмувало культурний розвиток суспільства.

Наслідки такого явища як бібліотечна цензура потребують подальших поглиблених досліджень з урахуванням новітніх джерел, що стали доступним дослідникам лише в останні роки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ківшар Т.І. Український книжковий рух як історичне явище (1917-1923 р.р).-К.,1996.-344с; 2.Абрамов К.И. Истоки советской цензуры библиотечного дела // Советское библиотековедение.-1996.-№6.- С.66.-77; 3. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1914-1945 р.р.).-К., 1999.-364с; 4.Блюм А.В Советская цензура в эпоху тотального террора.1929-1953.-С-Пб.-2000.-250с; 5. Очеретянко В. Загратовані книги. Встановлення партійно-державного контролю над виданням, розповсюдженням та використанням літератури в Україні у 20-30-ті роки // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ.: Науково-публіцистичний журнал.-1999.-№1-2.-С.129-141; 6.Федотова О. Аналіз документального масиву видань спец фонду Книжкової палати України періоду 1917-1921рр// Вісник Книжкової палати.-№7.-2000.-С.26-29; 7. Федотова О. Книга як об'єкт цензурної політики // Вісник Книжкової палати.-№6.-2002.-С.30-35; 8. Ашаренкова Н.Г. Вплив цензури на діяльність публічних бібліотек України (20-30-рр ХХст)// Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. статей. Вип.5.-К.,2001.-С.93-101; 9. Столяров Ю.Н. В.И. Ленин: Швейцарско-американская система или централизация // Советское библиотековедение.-1997.-№5.-С.24-34; 10. ЦДАВОВ України.-Ф.166.-Оп.4.-Од.зб.968.-Арк 11; 11 Абрамов К.И. Истоки советской цензуры библиотечного дела // Советское библиотековедение.- 1996.-№6.- С.66.-77; 12.Блюм А.В Советская цензура в эпоху тотального террора.1929-1953.-С-Пб.-2000.-250с; 13.Абрамов К.И. Истоки советской цензуры библиотечного дела // Сов. библиотековедение.- 1996.-№6.- С.66.-77; 14. Федотова О. Книга як об'єкт цензурної політики // Вісник Книжкової палати.- 2002.-№6.- С.30-35; 15.Блюм А.В Советская цензура в эпоху тотального террора.1929-1953.-С-Пб.-2000.-250с; 16 ЦДАГО України.-Ф.1.-Оп.20.-Од.зб.1842.-Арк.54; 17. Там само; 18.Блюм А.В Советская цензура в эпоху тотального террора.1929-1953.-СПб.-2000.-250с; 19. Федотова О. Книга як об'єкт цензурної політики // Вісник Книжкової палати.- 2002.-№6.- С.30-35; 20. Дубровіна Л.А. Онищенко О.С. Історія Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського 1918-1991.-К.,1998.-326с; 21. Очеретянко В. Загратовані книги. Встановлення партійно-державного контролю над виданням, розповсюдженням та використанням літератури в Україні у 20-30-ті роки // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ.: Науково-публіцистичний журнал.-1999.-№1-2.-С.129-141; 22. Масненко В. Цензура в під радянській Україні 20-х років: система, інституції, репресивна

політика // Сучасність.-1997.-№6.-С.81-90.; 23. Очеретянко В. Загратовані книги. Встановлення партійно-державного контролю над виданням, розповсюдженням та використанням літератури в Україні у 20-30-ті роки // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД,КГБ.: Науково-публіцистичний журнал.-1999.-№1-2.-С.129-141; 24. Там само.- С.129-141; 25. Федотова О. Аналіз документального масиву видань спец фонду Книжкової палати України періоду 1917-1921рр// Вісник Книжкової палати.- 2000.-№7.- С.26-29; 26. Масненко В. Цензура в під радянській Україні 20-х років: система, інституції, репресивна політика // Сучасність.-1997.-№6.-С.81-90; 27.Блюм А.В Советская цензура в эпоху тотального террора.1929-1953.-СПб.-2000.-250с; 28. Федотова О. Аналіз документального масиву видань спец фонду Книжкової палати України періоду 1917-1921рр// Вісник Книжкової палати.- 2000.-№7.- С.26-29; 29. Там само.; 30. Ківшар Т.І. Український книжковий рух як історичне явище (1917-1923 р.р).-К, 1996.-344с; 31. Ашаренкова Н.Г. Вплив цензури на діяльність публічних бібліотек України(20-30-рр ХХ ст.). // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. статей. Вип.5.-К., 2001.-С.93-101; 32. Климаков Ю.В. Снова о ленинском наследии в библиотечном деле // Библиотекосведение.- 1994.-№4.-С.112-120;

З.В. Нечипоренко, С.О. Шамара

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ КОРЕНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ (НА МАТЕРІАЛАХ ВОЛИНИ, КИЇВЩИНИ І ПОДІЛЛЯ)

Національна політика коренізації, що була введена радянським урядом у 1923 р. як загальносоюзна політика, в УСРР, поза всякими сумнівами, набула специфічних регіональних особливостей. Сталося це передусім під впливом двох факторів. Перший з них полягав у помітній етнічній строкатості України. Другий був частково похідним від першого і являв собою спробу керівництва республіки (принаймні, його частини) все-таки враховувати цю строкатість і відповідно формувати дещо відмінну парадигму етнополітики в кожному з регіонів. Нас цікавлять у цьому відношенні два аспекти: 1) наскільки теоретично об'єктивною була ця політика в регіонах України; 2) наскільки об'єктивною вона була у світлі офіційної (і неофіційної) статистики практичних звершень, суспільної реакції етнонаціональних спільнот. Наразі пропонуємо особливості коренізації на матеріалах Київщини і східних (радянських) частин Волині і Поділля – тих обширів України, які завжди представляли специфічний етнонаціональний простір для державної етнополітики в різні періоди української історії.

Аналіз останніх публікацій з нашої проблематики переконливо засвідчує її актуальність. Серед багатьох дослідників, які присвятили проблемі свої наукові пошуки, розвідки яких є дотичними до неї, варто відзначити передусім загальнотеоретичну монографію “Українізація” 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки”, видану колективом авторів (до його складу ввійшли В. Даниленко, Я. Верменич, П. Бондарчук, Л. Гриневич, О. Ковальчук, В. Масненко, В. Чумак) за редакцією В. Смоля ¹; а також праці В. Нестеренка², Л.Місінкевича³, А. Сурового⁴, І. Боголюбової⁵, О. Геройської⁶, Г. Журбельної⁷, Ф.Винокурової⁸, П. Натикача⁹. Доводиться констатувати, на жаль, дефіцит розвідок, присвячених коренізації Київщини. Ймовірно, це пов'язано з тим, що власне місто Київ і Київщина фігурують в історіографії як предмет загальних досліджень національної політики радянської влади в Україні, тому й архівні (центральні й обласні), і краєзнавчі київські матеріали використовуються виключно як матеріали республіканського значення.

Попереднє дослідження регіональних особливостей “української” коренізації дає нам підстави концептуально виділяти в її контексті чотири етнополітичних регіони УСРР: Волинсько-Києво-Подільський (колишні Волинська, Київська і Подільська губернії), Північно-Полтавський (колишні Чернігівська і Полтавська губернії, а також Сумський округ Харківської губернії), Донецько-Криворізький (колишні Катеринославська, Донецька губернії і Харківська без Сумського округу) і Південно-Західний (територія колишньої Одеської губернії). Не слід забувати також, що частина південних земель радянського Поділля і північно-західних обширів Одеської губернії (Первомайського округу) увійшла в

жовтні 1924 року до територій Молдавської автономії, тобто не входила до складу УСРР. За найзручніші просторово-географічні межі у дослідженні регіональних особливостей національної політики більшовицького режиму в Україні вважаємо адміністративно-територіальний поділ Української СРР станом на кінець 1925 року (41 округ, 706 районів), незважаючи на те, що адміністративний устрій республіки змінювався упродовж усього часу коренізації. Такої методичної зауваги потребують, насамперед, встановлення і узгодженість територіальних меж нашої розвідки. Хронологічно ж політику коренізації будемо визначати п'ятнадцятиріччям 1923-1938 років, хоча відомо, наприклад, що українізація була припинена ще в 1932-1933 роках, а задоволення радянською владою етнокультурних потреб деяких національних меншин у другій половині 30-х років лише розпочалося.

Методологічна база дослідження спонукає до плюралізації підходів, тож за їхню основу було взято здобутки як кількісних, статистичних методів, так і широкого спектру інших наукових методів (від аналітико-синтетичних, аналогічно-гомологічних до узагальнюючо-абстрактних), які дозволяють всебічно інтерпретувати кожне з опрацьованих джерел.

В основу дослідницького пошуку покладено також методологію французької “школи Анналів”, яку до недавнього часу витіснив економічний детермінізм марксистської історіософії; котра сьогодні є надзвичайно продуктивною для досліджень локального контексту, й інноваційні концепти якої власне пов'язані з подоланням методологічної кризи сучасної української історіографії. Дослідницький інструментарій французької школи і сучасних її послідовників застосовується нами з метою не тільки локалізувати політику коренізації певним регіоном, але й – запобігти однобічному висвітленню її культурно-національних особливостей у руслі офіційної політики, статистики практичних звершень; надати дослідженню гуманістичної спрямованості, поставивши в його фокус якщо не конкретну людину, то, принаймні, певне середовище людей (в даному разі – українську націю і національні меншини УСРР). Зредукованою виглядала б методологія розвідки без застосування методів сучасних етнополітології й етнодержавознавства (системного підходу, структурно-функціонального аналізу проблеми, біхевіористського (поведінкового) трактування джерельних свідчень, з огляду на об'єктивну доцільність вивчення поведінки окремих осіб, етнопонаціональних груп і спільнот під впливом різних обставин, тощо).

Слід наголосити, що національна політика радянської влади в Україні розглядається нами в широкому контексті, не звужуючись до мовно-культурної характеристики проблеми. За основні принципи дослідження послужили передусім положення, відстоювані авторами колективної монографії “Українізація” 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки”. Одне з них полягає в усвідомленні сучасними науковцями потреби розмежовувати в коренізації національну реформу [виділення – З. Н., С. Ш.], яка проводилася центром, і національно-культурний рух мас, підпорядкований завданням національного відродження, що, безперечно, розпочалося, незважаючи на прагнення партії провести в національній реформі лише фасадну її частину¹⁰. Не варто також забувати і це друге положення, що національна політика українізації в Україні здійснювалась у контексті загальних лібералізаційних заходів радянської влади в умовах непу¹¹. Не останню роль було відведено в ній і своєрідному рекламуванню радянського ладу перед світовою спільнотою як “переконливого” антиподу етнополітичним заходам колишньої Російської імперії або ж на противагу національній політиці щодо українців, здійснювану урядами Польщі, Румунії і Чехословаччини.

Особливості радянської національної реформи 20-30-х рр. у Волинсько-Києво-Подільському регіоні обумовлювалися декількома причинами. Передусім території Київської і Подільської губерній відрізнялися від інших надзвичайною суспільно-політичною нестабільністю: з часів Української Центральної Ради і аж до 1923 року тут ширився найбільш завзятий і перманентний антирадянський повстанський рух¹²; на Волині ж більшовики були занепокоєні “польською контрою”. Незаперечно, іншою причиною, що спонукала радянську владу до особливої політики в регіоні, була його надзвичайно строката етнопонаціональна структура: округи Волині, Київщини і Поділля репрезентувалися фактично

усіма можливими у радянському переписі національностями. Значно підсилювала таке розмаїття релігійна ідентичність: судячи тільки з офіційного моніторингу, який вдалося провести радянському урядові, станом на 1 липня 1925 року на вказаний простір припадало 46,84% від загальної кількості релігійних громад УСРР і 43,14% від загальної кількості їхніх членів. У регіоні концентрувалося 72,29% громад католиків (від усіх по республіці) і 71,74% автокефальних громад України¹³. Надзвичайно солідний контингент склали тут також іудеї. Нестабільності в цій частині Правобережжя більшовики боялися найбільше, – отже, відповідної уваги потребувала і національна політика, проголошена ними в квітні 1923 року під есенційно малозрозумілою попервах назвою “коренізації” (надалі дефініції “коренізація” і “українізація” вживатимуться як генетично тотожні).

Слід вказати також на ще дві обставини, що обумовлювали етнополітичну ситуацію в регіоні. По-перше, території Волині, Київщини і Поділля споконвічно склали етногенетичний для українців ареал. Тож ці землі є питомо корінними для українського народу. Друга обставина полягала у тому, що на Волині, Київщині і Поділлі не відбулося на момент запровадження коренізації скільки-небудь інтенсивної урбанізації й індустріалізації (у цьому відношенні виділявся лише Київ). Відсутність великих індустріальних центрів означала зменшення частки росіян у регіоні, які завжди більше тяжіли до промислових центрів республіки. В комплексі ці дві обставини відкривали широкі можливості для українізації Волинсько-Києво-Подільського регіону і скасування старого імперського дисбалансу у відношенні народ – мова.

Одну з доктрин більшовицької національної реформи в республіках складала, як відомо, апаратна коренізація, тобто укорінення на етнічному ґрунті нової (звісно ж, радянської) політичної верхівки на рівні партійних, державних, місцевих, профспілкових органів, а також підготовка “національних за формою радянських за змістом” кадрів установами піонерії і комсомолу. Власне перед українцями відкривалися нечувані раніше можливості соціальної мобілізації. Знання української мови окреслювало для них відразу дві перспективи: передусім долався комплекс меншовартості українства в цілому; до цього додавалася реальність службової кар’єри українця, котрий знав мову. Як слушно підмітив Б. Кравченко, “адміністративна реформа, що скасувала старі губернії і розташувала нові регіональні центри значно ближче до села, відкривала нові можливості для географічної та професійної соціальної мобільності української сільської інтелігенції та напівінтелігенції”¹⁴. Тож у Волинсько-Києво-Подільському регіоні для самореалізації українця в нових умовах існувало цілком реальне підґрунтя: простір був переважно українським за етнічним складом, і, незважаючи на те, що не доводиться говорити про цілковиту монолітність регіону (у зв’язку з широко представленими тут нацменшинами), головне – він не був настільки зрусифікованим, як решта міст і сіл України. Відсутність російської конкуренції не знімала, однак, інших перешкод, що стояли на шляху українізації місцевого апарату. Серед них – небажання центральних органів залишати на керівних посадах в окраїнах “петлюрівські елементи”, свідомо або неусвідомлена нівеляція держслужбовцями важливості оволодіння українською мовою, загальноімперська спадщина неписьменності і малограмотності тощо.

В цілому апаратна українізація регіону отримала схвальну оцінку радянської статистики: у 1926 році Волинь і Київщина фігурували в документації як зразкові у цьому відношенні області¹⁵. Так само, як стверджує В. Нестеренко, більшість службовців Подільського краю за рівнем “українізованості” значно випереджала своїх колег із східної та південної України¹⁶. В доповіді ВУЦВК про роботу серед нацменшин республіки відмічалось зразкове пристосування місцевого апарату до їх обслуговування у Вінницькому, Тульчинському, Проскурівському, Бердичівському, Київському округах¹⁷. Черкаський округ повідомляв про 80-відсоткову українізацію окружного апарату і 100-відсоткову районного і селищного¹⁸. Про здобутки переведення роботи місцевих державних структур на українську мову красномовно свідчить такий факт: у звітах ІХ-го Всеукраїнського з’їзду рад (1926 р.) містився список відповідальних радянських працівників, котрі могли зробити доповідь українською мовою (з 833 службовців республіканського

.....
списку Волинсько-Києво-Подільський регіон нараховував 298 позицій, що разом з Північно-Полтавським регіоном, від якого такі доповіді могли зробити 328 працівників, свідчило, знову ж таки, про зразкові для інших регіонів показники апаратної українізації)¹⁹.

В 1926 р., судячи з даних офіційної статистики, апарат колишньої Волинської губернії був українізований на 68%, Київської – на 75%, Подільської – на 80%²⁰. Це в умовах, коли на 1 січня 1926 р. середній відсоток українців в окружних парторганізаціях цих губерній, згідно даних тієї ж офіційної статистики, складав лише 54,38%²¹.

Звісно ж, робота з українізації місцевого адмінресурсу не обходилась і без певних ускладнень. Їх причинами були як об'єктивні, так і суто суб'єктивні фактори. Про це можна судити з перевірки українізації всіх установ Уманського округу, що була здійснена наприкінці 1925 і 1926 років. Окрім результатів мовної ревізії, резюме перевірки містило також щорічний відсоток неперевірених службовців (відповідно 36,2% і 21,1%). Пояснення було досить характерним для багатьох тодішніх округів: “значна кількість співробітників залишилася неперевіреною... переважно через об'єктивні обставини (відрядження, робота на периферії [виділення – З. Н., С. Ш.] тощо)”²². “Об'єктивність” цих відряджень, щоправда, варто піддати сумніву, оскільки серед причин алібійованого уникнення перевірки могла бути звичайна неготовність до неї. Доволі частими були також клопотання різноманітних владних структур щодо відстрочки іспитів з української мови для своїх працівників, хоча, слід зазначити, цей показник більш характерним був все-таки для Донецько-Криворізького регіону²³.

На думку сучасних дослідників, досить ефективною була українізація комсомольських організацій республіки²⁴. Очевидно, юнацька амбіція зробити кар'єру в умовах національної реформи більшовиків, що підкріплювалася потребою в нових кадрах корінної нації, відіграла в цьому не останню роль. Волинсько-Києво-Подільський регіон відкривав у зв'язку з цим великі перспективи. Інакше чим можна тоді пояснити пошвавлення піонерського руху, котрий у переважній більшості готував, як відомо, майбутніх членів ЛКСМУ. Активним рухом піонерії в роки українізації відрізнялася, наприклад, сучасна Черкащина²⁵, а в плані Вінницької окружної комісії нацменшин на 1925-26 роки стояло навіть відкриття у м. Вінниці 6-тижневих курсів підготовки вояків єврейських піонерських загонів²⁶. Зростання соціальної мобільності, національної самосвідомості української молоді під час проведення радянської національної реформи є незаперечним фактом. Поряд з цим болісною була й реакція молодого покоління України на поворот в економічній реформі наприкінці 20-х років. Це красномовно засвідчує участь юнаків і дівчат в антирадянських виступах (лише у 1929 р. за звинуваченнями у цій діяльності органами ДПУ в УСРР була заарештована 2221 особа юнацького віку²⁷). Молодь активно брала участь в антиколгоспному русі, т.зв. “волинках”, “бабських бунтах”, що доволі часто переростали за змістом на національні виступи. Небажання молодих українців йти в колгоспи, тоді як відкривалися нові можливості самореалізації у зв'язку з національною реформою, було цілком природним. Саме тому вони стали поповнювати ряди тих (“націоналістичних”, за визначенням спецслужб) організацій, що сповідували національні цінності. В цьому контексті варто, мабуть, згадати т.зв. “Спілку української молоді” і її, щоправда, сумнозвісну роль в інспірації судового процесу над видатними діячами з когорти старої української інтелігенції по справі т.зв. “Спілки визволення України”. Волинсько-Києво-Подільський регіон, слід зазначити, був самим дошкульним як для спецслужб в плані розгортання молодіжного національного руху: раз-пораз їхніми органами “викривалися” антирадянські підривні організації, створені за ініціативи української молоді (“Народна партія визволення України” на Вінниччині²⁸, “Комітет визволення України” на Київщині, Уманщині, Білоцерківщині²⁹ та т.ін.).

Після апаратної українізації центральною для партійної верхівки була українізація системи освіти. Особливих орієнтирів вимагала вона на місцях. Тож не дивно, що і джерела фінансування дошкільних закладів УСРР з 1921 по 1929 р. зростали в основному за рахунок коштів місцевих бюджетів, профспілкових і громадських організацій³⁰. Задоволення

.....
культурно-освітніх потреб населення Волинсько-Києво-Подільського регіону, слід відмітити, не відставало від тутешніх показників апаратної коренізації. Хоча існували і проблеми. Невідомо, як сприймати у зв'язку з цим наступну інформацію – в одному з офіційних повідомлень було зазначено, що у переважно аграрних округах УСРР лише частина Правобережжя (Вінницький, Коростенський, Кам'янецький округи) задовольняла населення (дані 1926 р.) українською школою “більше потрібного рівня”³¹. Ймовірно, останню тезу радянської статистики слід застосовувати з означенням “більше запланованого рівня”, адже навряд чи бодай одне, найгрунтовніше, більшовицьке дослідження могло максимально врахувати справжні мовні потреби місцевого населення.

Найсуттєвішими результати мовної українізації, слід погодитися, були в школах соцвиху (в 1929/30 навчальному році понад 97% школярів-українців республіки навчалося рідною мовою)³². Однак вони все ж не могли компенсувати того рівня, який надавала до цього українцям регіональна мережа “Просвіт”, цинічно ліквідована наприкінці 1923 року³³. Незважаючи на певні труднощі, система шкільних закладів Волині, Київщини і Поділля практично на 100% була українізована: особливі досягнення були на районному рівні. Значно складніше відбувалася українізація професійно-технічних закладів, передусім через відсутність досвідчених педагогів-українців³⁴.

Внаслідок цього неоднозначно склалася ситуація з українізацією вищої освіти. Прикметним є, наприклад, той факт, що в перші роки українізації найбільш “українські” Подільська і Волинська губернії із замовлених державою місць для студентів педінститутів разом отримували 8,8% від загального їх числа по всіх 9 губерніях Української СРР³⁵. Якісні показники регіону були набагато кращими за кількісні: у нечисельних вищих навчальних закладах Волинської губернії станом на 22 березня 1924 р. викладання на 90% велося українською мовою і на 10% – російською³⁶. Значно погіршився стан вищої освіти регіону (більш-менш він може бути виправданий за рахунок лише київських закладів) у 30-х роках. Під час згортання коренізації було завдано удару і по колишніх коренізаційних ресурсах. Скажімо, в 1934 р. було поновлено в статусі класичних університети в Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську. Натомість, Кам'янець-Подільський університет не отримав такого статусу: очевидно, йшлося, як слушно примітила Н. Полонська-Василенко, про спробу витіснити з нормативних курсів стару українську професуру³⁷. Зрештою, вочевидь наявним у 30-х роках був загальний занепад освітніх і етнокультурних інституцій регіону. З матеріалів перевірки Вінницької області в 1933 р. дізнаємось, наприклад, що в 23 її районах не було жодної бібліотеки³⁸. Подібна ситуація склалася також в інших сферах української освіти і культури: по всій вертикалі регіону й її структурних підрозділах.

Якщо вести мову про боротьбу більшовиків з безграмотністю, яка так чи інакше стосувалася процесів українізації на Волині, Київщині і Поділлі, то важко дати їй якусь однозначну оцінку. Приміром, у 1927 р. найменше, після Старобільського округу (на крайньому сході УСРР!), письменних нараховувалося в Тульчинському і Могилівському округах Поділля³⁹. Натомість, Шевченківський і Київський округ перевиконували план ліквідації неписьменності на місцях⁴⁰.

На середину 20-х років активізувався український літературний процес. Київщина, Поділля і Волинь вкрилися мережею філій і гуртків відомих літературних організацій “Плуг”, “Гарт”, “Молодняк”⁴¹. На 1925 рік “Гарт” планував роботу на мовах національних меншин⁴², однак смерть його засновника В. Еллана-Блакитного призвела до розпаду організації. Активізація українського літературного процесу була пов'язана з відомою тоді дискусією, що зав'язалася між провідними вітчизняними літераторами, прихильниками українізації, з одного боку, та партійним керівництвом і псевдокритичними колами, з іншого (слід зазначити, канву останніх сповідувала творчість і переважної більшості “плужан”). Основна проблема дискусії полягала у небажанні консервативної частини республіканських критиків визнавати за українською культурою статус самодостатньої, більш того – статус культури високого, європейського зразка. Відзначимо, що історію української літератури радянські і партійні діячі проходили на курсах вивчення української мови і українознавства

.....
додатково, і вивчення її за обов'язкове не вважалося⁴³. Українізація ж у сенсі національно-культурного руху, який виник стихійно, незалежно від офіційного курсу партії, певна річ, компенсувала таку нівеляцію українознавчих знань. Учасники саме цього руху підживлювали літературну дискусію, надавали концепції самодостатності української культури більш переконливих аргументів, на відміну надуманій і культивованій консерваторами тезі про природну вищість російської мови і культури. Літературні організації Київщини, Поділля і Волині, а також видатні їх представники відіграли в цьому плані провідну роль.

Боротьба за право мати власну культуру включала в себе вимогу українців і національних меншин задовольняти їхні естетичні потреби. В умовах проголошеного партією курсу коренізації це ставало більш-менш можливим. Однак, практична реалізація цього курсу виявилась вочевидь непослідовною і несправедливою у відношенні до українського населення регіону. Наприклад, на Черкащині в середині 20-х років працював лише один український театр (із сезоном в 1 місяць), тоді як театрів російської драми було тут три (два із сезоном по 4 місяці, один із сезоном в 5 місяців), театрів єврейської драми – один (але із сезоном у 1,5 місяця)⁴⁴. Дещо відмінною була ситуація з мистецькою освітою: навіть дані Всеукраїнського Комітету працівників мистецтва за 1932 р. зафіксували в регіоні (без Житомира) 37,4% від усіх учнів мистецьких спеціальностей України⁴⁵. В перші роки українізації широкою мережею художніх установ репрезентувалося Поділля⁴⁶, переважна більшість районів Київщини, Волині. Більш-менш серйозно в контексті українізації була поставлена пам'яткоохоронна справа. Оптимально вона була налагоджена на Київщині: з 42 окружних інспектур, заведених в УСРР у зв'язку з першим укладеним радянською владою реєстром пам'яток, 16 припадало на київські інспектури⁴⁷. В 1927-28 роках Шевченківський окрвиконком як пам'ятники загальнореспубліканського значення взяв під охорону Богданівську церкву в с. Суботів, Святославу башту поблизу с. Мошни, Мотронинський та Медведівський монастирі, колишній палац Понятовського з парками в 63 десятини в місті Корсунь, Бутурлинський графа Понятовського в с. Таганча, парк з будівлями – “зелений будиночок”, млин Шервуда та грот в м. Кам'янка⁴⁸. Більш-менш розвиненою видавалася і екскурсійна справа Київщини: наприклад, лише в 1924 р. 1217 учнів і 96 учителів шкіл Уманського, Шевченківського, Білоцерківського і Київського округів змогли відвідати інші регіони України, – що, з огляду на фінансові труднощі відбудовчого періоду, було досить непоганим показником. Упродовж 1927-1928 рр. місто Київ відвідало 820 тисяч екскурсантів⁴⁹. Округи Київщини і Поділля були досить добре представлені музеями, про що красномовно свідчить не одне джерело⁵⁰. Хоча про стан багатьох музейних приміщень не доводиться говорити позитивно, в цілому краєзнавча справа була налагоджена у зв'язку з українізацією нормально. Як слушно відзначив В. Нестеренко, “краєзнавча робота багатьма науковцями справедливо вважалася найширшою базою українізації, бо вона давала можливість встановити тісний зв'язок між викладачами та студентами вузів із селянством”⁵¹.

Певних особливостей набула національна реформа в регіоні у зв'язку з коренізаційним курсом партії у відношенні до інших етнічних груп, що становили чималу частку серед місцевого населення. Специфіка Волині, Київщини і Поділля не могла не турбувати партійних керівників. Найбільш відчутною була, звісно ж, потреба в партійних діячах, котрі володіли б мовою національних меншин. У телеграмі ЦК КП(б)У Київському, Подільському і Волинському губкомам і Польбюро у Києві від 10 жовтня 1923 р. під грифом “цілком таємно” йшлося про завоювання симпатій польського населення Правобережного регіону за рахунок посилення комуністичної пропаганди польською мовою. При цьому зазначалося, що комуністів-поляків, які б знали мову й побут польської нацменшини, не вистачає, – до того ж, існує опозиція в особі католицького духовенства⁵². 19 жовтня 1923 р. всім губкомам (а особливо – Подільському, Волинському і Одеському) надійшла чергова вказівка від партії “у зв'язку з міжнародною ситуацією і виконанням рішень XII з'їзду... звернути увагу на роботу серед нацменшостей, ...забезпечитися працівниками головним чином по роботі серед німців та поляків”⁵³. Про те, що Волинсько-Києво-Подільському

.....
регіонові приділяли особливу увагу, можна судити по відрядженнях сюди з самої Москви порівняно великої кількості польських партпрацівників⁵⁴.

Попервах успіхи були косметичними, – і не тільки по відношенню до коренізації апарату місцевих управлінських структур. Політпросвіта Польбюро Подільської губернії на кінець 1924 року заявила, що спеціально польської роботи на селі проведено не було⁵⁵. Інакше, щоправда, було з роботою серед єврейського населення: Євбюро наголошувало на широкій участі єврейських учителів у політпросвітній роботі Поділля, особливих “успіхах” антирелігійної кампанії року⁵⁶. Огляд німецьких колоній Волині наприкінці 1924 р. засвідчив цілковиту українізацію вертикалі влади в регіоні, – однак, німці, які до цього були піддані імперській русифікації, розуміли (причому, надзвичайно погано) лише російську мову, – тож було прийнято рішення до підготовки працівників німсекції, котрі знали б українську мову, діловодство в німецьких сільрадах тимчасово вести російською мовою⁵⁷.

З огляду на незадовільний стан обслуговування освітніх потреб національних меншин регіону наголос був поставлений на підготовку нацменівських педагогічних кадрів. У 1925 р. для перепідготовки польського вчительського контингенту було організовано всеукраїнські курси у Києві (на 80 осіб), місцеві – у Бердичеві (на 25 осіб), Кам’янці (на 20 осіб), Шепетівці (на 20 осіб); а також направлено 11 осіб для перепідготовки в Москву. Тоді ж відбулися польські педнаради: Всеукраїнська, губернські (Волинська, Подільська, Київська), і окружні (у Бердичеві, Шепетівці, Житомирі і Коростені)⁵⁸. Можна стверджувати, що Наркомат освіти УСРР мав більш-менш чіткі орієнтири в ситуації з упровадженням національної реформи в округах Волині та Поділля, оскільки в своєму клопотанні до ВУЦВК (вересень 1925 р.) щодо шкіл соцвиху, поруч з позитивною оцінкою українізації цих установ у регіоні, ним ставилася також вимога поширення тут мережі шкіл соцвиху, необхідної для обслуговування потреб національних меншин⁵⁹. З огляду на явну нестачу політпросвітних закладів нацмен у регіоні позиція НКО щодо нього була вельми послідовною.

З метою нав’язування “інородцям” радянської ідеології зрозумілою їм мовою – регіони України були вкриті за вказівками центрального уряду мережею клубних закладів. Ще в 1921 р. клуб було визнано найкращою формою зосередження агітаційної роботи партії серед національних меншин. Клуб вважався осередком, до якого “тяжіє все живе і здорове з того, що є в кожній колонії нацменщини”⁶⁰. Поруч стояла робота в сільбудах і хатах-читальнях. Однак, про оптимальний підхід до нацменроботи навіть у цих установах навряд чи доводиться констатувати. Черкаський округ обслуговував станом на 1 січня 1926 р. сільбудами і хатами-читальнями лише єврейську меншину (відповідно цих установ було 4 і 7), в той час як сусідні Уманський, Вінницький і Київський округи задовольняли потреби ще й польської меншини (мали відповідно 4, 14 і 14 польських гуртків при сільбудах)⁶¹. Нацменівська політпросвіта регіону на 1926-27 роки складалася лише з 5 відділень (2 польських і 3 єврейських) у Житомирі, Бердичеві, Києві (по 120 курсантів у кожному)⁶².

Попри нестабільну роботу серед основних меншин регіону, слід відмітити, що увага радянських органів була прикута все-таки і до менш чисельних етнічних груп. Серед таких на Волині і Київщині послідовно своєю мовно-культурну ідентичність відстоювали чехи (84,8% з них вживало рідну мову, 66,4% були нею письменними)⁶³. Тож на початку 1926 р. чеською мовою обслуговувалися по 2 хати-читальні у Волинському, Коростенському, Київському, Шепетівському і Бердичівському округах і один сільбуд у Волинському окрузі⁶⁴.

Заради справедливості слід відзначити постійну увагу, приділену радянською владою навіть найменш чисельним етнічним групам України. Наприклад, Київське Губбюро нацмен проявило турботу про таку, здавалося б, дріб’язкову справу як промисел з чищення взуття ассірійцями на вулицях Києва. Після того, як комунальний відділ міста спочатку встановив для них непомірну плату за місце, а згодом зовсім заборонив цей промисел, бюро клопотало про поновлення їх у такому праві, додавши, що це єдине, чим вони можуть займатись⁶⁵. Однак, про рівність у відношенні радянської влади до різних меншин констатувати не доводиться: чи можна говорити про рівність обслуговування польських і єврейських меншин

.....
регіону, якщо тільки в київському “Будинку Народів Сходу” в суперечках між китайцями і корейцями влада зайняла позицію перших (маючи на увазі їхню попередню службу в Червоній Армії) і надала їм більші, порівняно з корейцями, пільги проживання в місті⁶⁶.

Час від часу впродовж усієї кампанії коренізації, з’являлися спроби перевести на мови нацменшин діяльність деяких важливих місцевих установ. У Києві та по регіону в 1927р. було започатковано обслуговування нацмену у відділеннях ЗАГСу на рідній мові; в Бердичеві, Умані і Петровському районі Києва було організовано єврейські відділи міліції⁶⁷.

Проте однією з найактуальніших проблем для національних меншин регіону була проблема їхньої участі у виборах, адже основна їх частина розуміла, що проголошена радянською владою національна реформа повинна була адекватно відреагувати поряд з культурними і на політичні виборчі нюанси. А основний “нюанс” полягав у тому, що за Конституцією УСРР від 1919 р., яка носила класовий характер, переважаюча частина національних меншин республіки була позбавлена виборчих прав. Влада, взявши до уваги це питання, зволікала до 1925 року. Виборча кампанія 1925-26 років була, мабуть, найвдалішою, з точки зору забезпечення прав національних меншин в УСРР, за весь міжвоєнний період. Саме цього року переважна більшість інонаціональних громадян радянської України змогла висловити своє волевиявлення на виборах. На початку 1926 р. Київський міськвиборчком почав навіть клопотати про виділення в окрему виборчу дільницю східних народностей республіки⁶⁸, що перебували, як відомо, в Києві під наглядом спеціальної інституції – “Будинку Народів Сходу”. Однак, подальший розвиток подій засвідчив, що виборча ініціатива нацменшин була значною мірою мінімізована. Вибори 1926-27 рр. у Волинсько-Києво-Подільському регіоні зафіксували, наприклад, обмеження виборчих прав у єврейських сільських радах тільки Вінницького округу від 38,4% до 50%, у польських сільських радах Бердичівського округу на 6,2%, Кам’янецького – на 4,3%, Проскурівського – на 1,8%, Вінницького – на 1,3%⁶⁹. Прискіпливе ставлення місцевих органів радянської влади до виборчих прав нацменшин зменшилося, здавалося б, з упродовженням колективізації (адже одним з обов’язків колгоспу було упокорення іногородців села), однак нова адміністративно-територіальна реформа 1930 р., котра ліквідувала округи і ввела понад 500 адміністративних одиниць, унеможлививши цим самим нацменроботу в регіонах, вкотре підірвала реалізацію виборчого права меншин. До речі, за нашими спостереженнями, на заваді, яку заподіяла нацменроботі нова адміністративна реформа, на II-й Всеукраїнській нараді з роботи серед національних меншин (листопад 1930 р.) наголошували представники лише від Волинсько-Києво-Подільського регіону⁷⁰. Отже, з деякими застереженнями, можна вести мову і про більшу сумнінність працівників місцевого нацменапарату.

Позитивно в сучасній історіографії оцінюється запровадження та діяльність (у межах адміністративно-територіальних одиниць нацменшин України) судових органів у вигляді так званих “національних камер”, в яких діловодство здійснювалося рідною мовою⁷¹. Волинсько-Києво-Подільський регіон у клопотаннях про це займав передові позиції, а в 1925 році Вінницький і ряд інших виконавчих комітетів принципово поставили перед ЦК Нацменшин питання про необхідність видання судових кодексів і збірника юридичної термінології на єврейській мові⁷².

Ліквідацію процесу коренізації національних меншин в Україні слід вважати такою, що дещо припізналася порівняно з форсованою кампанією по згортанню українізації. Так, наприклад, лише у вересневій серії постанов політбюро ЦК КП(б)У 1935 р. почалося свідоме і цілеспрямоване скорочення прав польської меншини. В документах “особливої папки” знаходимо інформацію про: 1) реорганізацію Інституту польської культури в Києві (його роль зводилася фактично до підбору польських літературних й історичних матеріалів для агітаційно-пропагандистської діяльності компартії); 2) ліквідацію польського педагогічного інституту й утворення замість нього польського відділення при Київському педінституті, в якому тільки в поточному році планувалося скорочення місць для польських студентів з 700 до 100; 3) скорочення мережі польських шкіл, кількості видань і тиражу польських газет; 4)

.....
чистки спільно з НКВС сільрад польських національних районів тощо⁷³. При цьому планувалося замінити польські освіту, кадри і діловодство українськими відповідниками радянського гатунку. Практична непослідовність підходів радянської влади щодо національного питання, поряд з безперервними заявами світовій громадськості про його позитивне вирішення в СРСР, були вельми очевидними. Наприклад, серед названих урядовими установами районів Київської і Вінницької областей, в яких мала проводитися ліквідація польських шкіл, найчисельнішу меншину складали саме поляки⁷⁴. В доповідних записках до ЦК КП(б)У за 1934 р. зустрічаємо інформацію про т. зв. “полонізацію” українців в районах Київської і Вінницької областей⁷⁵. Однак, як було відомо з інших тогочасних повідомлень, примусова полонізація “відбувалася” з точністю до навпаки. Зокрема, один із польських вчителів, посилаючись на заляканість, “малосвідомість” польського населення, офіційно відстоював у листі до редакції “Трибуни Радзецької” думку про те, що спецкомісії і місцева влада примушують етнічних поляків визнавати за рідну мову українську, наслідком чого стали ліквідація польських шкіл і переведення польських дітей на українську мову навчання⁷⁶. Доказом такого стану речей може служити також те, що польський педагогічний технікум Проскурова, організований у 1932-33 рр., тривалий час не міг розгорнути свою роботу через відсутність приміщення під нього⁷⁷. Тож фактично з 1935 року коренізація була припинена і серед нацменшин УСРР, хоча її проведення і було дещо пролонговане в часі. Заходи, проголошені в 1937 р. у справі реалізації прав національних меншин, в тому числі в Волинсько-Києво-Подільському регіоні⁷⁸, більш ніж косметичними, а то й суто пропагандистськими, не назвеш.

Пожвавилися, набули нових форм внаслідок коренізації і міжнаціональні відносини регіону, зокрема українсько-єврейські. Характерна у цьому відношенні етнонаціональна картина вимальовувалася, наприклад, за даними національного складу Черкаського округу станом на 1 січня 1926 р.: в регіоні серед міського і сільського населення переважали українці і євреї. Відповідно до нового адміністративно-територіального поділу (1925 р.), згідно дещо застарілих демографічних показників (1923 р.), українці в містах Черкаського округу становили 57,36%, євреї – 33,39%, росіяни – 7,72%, поляки – 0,77%, німці – 0,17%. Причому, єврейське населення домінувало в м. Златопіль (58,98%), складало потужні конклави у Шполі і Золотоноші (відповідно 41,9% і 38,35%). Найбільший відсоток росіян у краї належав Черкасам і Смілі (відповідно 12,94% і 10,44%). Якщо взяти до уваги, що найбільш “українське” місто округу Канів (80,25% населення міста становили українці) за соціальним складом репрезентувалося 64,89% професій ремісничої і кустарної промисловості, а у найбільшому єврейському місті Златопіллі (в якому 58,98% населення становили євреї) відповідний фаховий контингент складав 55,64% (що було власне другим показником по округу після Канева), очевидно видається місцева українсько-єврейська конкуренція у цій галузі народного господарства⁷⁹. З огляду на українсько-єврейське економічне протистояння, відповідних змін зазнавала і національна політика більшовиків у кожному з таких регіонів усього Волинсько-Києво-Подільського простору: окрім політичної і етнокультурної, до її сфери включалася соціально-економічна компонента. І якщо в умовах непу подібна до описаної конкуренція стимулювалася більшовиками, то наприкінці 20-х у 30-х роках, в умовах його згортання, радянська влада відмовилася від неї, – про що і свідчать якраз масові насильницькі переселення євреїв у цей період (наприклад, за 1929-1930 рр. тільки з Умані було переселено до Біро-Біджану, Херсону, Кривого Рогу, Одеси, Криму, Євпаторії і Запоріжжя 163 єврейські родини⁸⁰). Всього по Україні було переселено в цьому році 12 тисяч євреїв, а на 1931 р. було заплановано вже 7 тисяч родин⁸¹.

Не обходилася, до того ж, радянська етнополітика в регіоні й без відвертих парадоксів. Наприклад, українізація і нацменробота в профспілках Вінницького округу зафіксувала дискримінацію українців з огляду на їх недопуск у провідні профспілки краю (йшлося навіть про штучну євреїзацію місцевих профспілок). З іншого боку, союз друкарів Вінницького округу, який повністю складався з євреїв, категорично відмовлявся переходити на єврейську мову діловодства⁸².

У випадку з коренізацією, безперечно, слід враховувати конфесійні відносини, що мали місце в регіоні на той час. Поза всякими сумнівами, партія була стурбована розвитком автокефального руху, особливо з приводу проведення богослужіння українською (зрозумілою для селян) мовою⁸³. В 20-х рр., слід зазначити, за більше зло вважалася не національна чи мовна, а саме релігійна ідентичність; сепаратистською і контрреволюційною вважалася будь-яка “українська” самостійна церква. В 30-х рр. у цьому відношенні вже не існувало ніякої різниці, а тому священників шельмували за богослужіння українською мовою, а мирян-українців – за сприяння контрреволюційній “попівщині”. Так співпали у часі всі радянські засоби етноцидної щодо української нації кампанії (лінгвоцид, ліквідація національних церков, шельмування української інтелігенції тощо). В 1932-1933 рр. до них додався ще один засіб – штучно створений голод (геноцид), направлений на ліквідацію індивідуальних селянських господарств, що були особливо притаманні, як відомо, українським селянам...

Попри загальний осуд більшовицькою пропагандою релігійного світосприйняття, їй довелося рахуватися з церквами і віруючими верствами населення регіону, віддавши клір, його паству і все, що їм належить, під контроль відповідних установ. Восени 1923 р. спостереження цих органів за релігійним рухом в Україні рясніли на повідомлення про так звані “дива” – про появу хрестів на сільських дорогах і перехрестях (Калинівський хрест, Галичанські хрести – від с. Галичанці Могилівського округу), відновлення ікон, куполів та т.ін., – в основному в Подільській і Київській губерніях⁸⁴. В умовах відсутності більш-менш еквівалентного відповідника (або хоча б замітника) духовно-релігійного світогляду в комуністичній ідеології, “обновленський” рух влада намагалася взяти під свій контроль⁸⁵. Тож під час відчайдушних спроб будь-якими засобами розколоти автокефальний рух в Україні, одним із методів “висвячення” українців у віруючих нового (радянського) штибу було запровадження богослужіння українською мовою у так званій “Живій Церкві”⁸⁶ – відомій радянській установі, яка функціонувала на перспективу з утопічною далекоглядною метою повністю ліквідувати релігійне світосприйняття серед громадян СРСР. Зовсім швидко “Жива Церква” стала набувати визнання. Наприклад, 23 січня 1924 р. відділ релігії і культу Шевченківського виконкому по закінченні чергового з’їзду духовенства і мирян постановив визнати цілком “православним” і “канонічним” обновленський рух у церкві⁸⁷. Часто в таких церквах службу вели звичайні партійці, перевдягнені в рясу, що викликало масу невдоволення місцевого населення⁸⁸. Розуміли важливість українізації церкви і синодальні общини. З метою перехопити “українізаторську” ініціативу в автокефалістів благочинний синодальних общин Медведівського району Черкаського округу Степан Кравченко наполягав перед III Всеукраїнським собором, що мав відбутися навесні 1928 р., на обранні в новий Пленум Синоду хоча б половини членів, які б знали українську мову, виданні на місцях українською мовою Євангелії, прихідських уставів, українського Богослужбника, на українізації і спрощенні змісту журналу “Український Благовісник”⁸⁹. Розкол і постійне цькування автокефального руху з боку більшовиків, призвели, проте, до його поступового розпорошення і остаточної ліквідації наприкінці 20-х років. Із зникненням основного в Україні конфесійного конкурента, здавалося б, мали зітхнути з полегшенням інші церковні громади. Проте урядом було заплановано знищення всіх “забобонних” установ, а тому досить швидко розпочалася кампанія по усуненню будь-яких ідеологічних конкурентів радянської влади взагалі. В умовах сталінського режиму кампанія набирала прискорених темпів.

Масова міграція римо-католицьких священників за кордон розпочалася з моменту остаточного встановлення більшовицької влади в Україні. Ті, що залишилися, усвідомлювали і передчували свою нележку в радянській країні долю. Однак такий внутрішній стан католицьких ксьондзів не завадив їм (передусім завдяки непорушній позиції київського прелата Т. Скальського) продовжити обслуговування обрядових потреб своєї пастви. Масові гоніння католицького кліру в Волинсько-Києво-Подільському регіоні розпочалися в 1926 р. (саме в цьому році Т. Скальського заарештували і вивезли до Москви).

Внаслідок карально-репресивної дії органів держбезпеки, чисельних слідчих фабрикацій, регіон у 1927 р. нараховував 73, у 1934 р. – 25, а в 1936 р. – 7 душпастирів РКЦ. Гоніння були дещо припинені в 1931 р., а з початком масового голодування 1932-1933 рр. розгорнулися з новим “ентузіазмом”. Новими були і мотиви справ слідства: католицьких священиків засуджували за отримання й переховування грошових субсидій для контрреволюційної роботи в УСРР. Насправді ж кошти, які вони отримували, надсилалися Європою виключно як гуманітарна допомога і належали голодуючому селянству України. Послідовно реалізований план ліквідації римо-католицького культу дав зрештою свої результати: з вересня 1937 р. в Україні не було жодного ксьондза або душпастиря католиків, усі костьоли були закриті⁹⁰.

До всього вище зазначеного слід додати, що радянський уряд максимально користувався з міжконфесійних чвар у регіонах республіки. Часто такі чвари носили також міжнаціональний характер. Керівники антирелігійної пропаганди констатували: “в тих місцях, де національна ворожнеча, національні питання стояли гостро, – західна і південно-західна частини України, – там у найбільш загострених формах виявлявся антирелігійний рух”⁹¹. Зрештою, це, а також фронтальний наступ влади і спецслужб на церковне життя в Україні наприкінці 20-х – у 30-ті роки призвело до ліквідації фактично всіх церковних громад як у Волинсько-Києво-Подільському регіоні, так і загалом по республіці.

Отже, національна реформа, запроваджена радянським урядом у 1923 р. під гаслом політики коренізації, у Волинсько-Києво-Подільському регіоні проходила під знаком наступних особливостей: 1) Українізація радянських апарату, партійних і профспілкових організацій, системи освіти, як складова офіційного курсу, що мала під собою (особливо на локальному рівні) цілком реальні ресурси, загалом завдання національної реформи виконала досить швидко; 2) Етнонаціональний фон регіону був сприйнятий владними структурами як об’єктивна дійсність, з якою не можна не рахуватися; 3) За обставин прикордоння влада змушена була діяти виважено і обережно; 4) У зв’язку з попередніми двома особливостями істотно змінилася на місцевому рівні загальнореспубліканська концепція коренізації; 5) В умовах строкатого етнокультурного симбіозу коренізація регіону в черговий раз актуалізувала питання міжнаціональних відносин, етноконфесійної боротьби тощо; 6) Регіон фактично не потребував дерусифікації, а, отже, не мав опору (відповідно і впливу) із середовища російських кадрів.

Якщо ж розглядати коренізацію в площині культурно-національного руху, що власне був нею лише спричинений, а розвивався у самостійному річищі, то тут можна вказати на такі регіональні особливості: 1) Підтверджений можливістю соціальної самореалізації в нових умовах, значно посилювався національний рух серед української інтелігенції і молоді Волинсько-Києво-Подільського краю; 2) Долання комплексу меншовартості українського способу життя призвело на місцевому ґрунті до появи нових і відродження старих зразків національної культури, – їхнього поширення серед широких мас населення за посередництва легалізованих державою українських інституцій освіти, пропаганди й інформації; 3) Комплекс націєвідроджувальних процесів вкотре підняв рівень національної самосвідомості українців, про що свідчать усі дисидентські рухи цієї частини Правобережжя Української СРР; 4) Уряд і органи держбезпеки, у зв’язку з цим, змушені були долати тут найбільш організований і мобільний опір українського національного руху в республіці; 5) Окрему проблему для влади становив етнонаціоналізм національних меншин регіону.

За чергові завдання нових досліджень у цій площині слід поставити передусім вивчення соціальних мотивів і рецепцій населення регіону щодо політики коренізації, оскільки в даній статті їм було приділено увагу значно меншу, ніж вони на те заслуговують.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. “Українізація” 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки. Колективна монографія / За ред. В.А. Смолія. – К., 2003. – 392 с.; 2. Нестеренко В. Національні відносини на Поділлі в 20-30-ті роки ХХ століття: Автореф.

дис... канд. іст. наук / – Чернівці, 1998. – 16 с.; Нестеренко В. Українське вчителство Поділля в 1920-1930-ті роки: суспільно-політичний портрет // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 3. – С. 155-164; Нестеренко В. Українізація на Поділлі у 20-30-х роках ХХ ст. (основні напрями, наслідки, недоліки та особливості). – Кам'янець-Подільський, 2003. – 66 с.; Нестеренко В. Українська науково-освітня інтелігенція Кам'янця-Подільського у 1930-ті роки // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вип. 8. Серія: Історія: збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2004. – С. 180-185; 3. Місінкевич Л. Коренізація і національні меншини Поділля у 20-30-х рр. ХХ ст. – К., 1999. – 73 с.; Місінкевич Л. Національні меншини Поділля в 20-30-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук / – К., 2000. – 19 с.; 4. Суровий А. Освітні заклади національних меншин на Поділлі в 1920-х роках // Культура Поділля: історія і сучасність. – Хмельницький, 1993. – С. 285-287; 5. Боголюбова І. Освітні заклади Проскурова у 20-30-ті рр. ХХ ст. // Поділля і Волинь в контексті історії українського національного відродження. – Хмельницький, 1995. – С. 82-86; 6. Геровська О. Польські школи на Кам'яничині в 20-ті рр. // Поділля і Волинь в контексті історії українського національного відродження. – Хмельницький, 1995. – С. 161-164; 7. Журбельна Г. Єврейські школи на Поділлі в контексті політики коренізації // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність. – Житомир, 1999. – С. 82-84; 8. Винокурова Ф. Діяльність єврейських органів місцевого самоврядування у 20-30-ті рр. ХХ ст. на Поділлі // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність. – Житомир, 1999. – С. 95-97; 9. Натикач П. Політика “коренізації” на Волині // Волинь – Житомирщина: Іст.-філол. зб. з регіональних проблем. – Житомир, 1998. – Вип. 3. – С. 72-83; 10. “Українізація” 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки. – С.6-7; 11. Там само. – С. 11; 12. Архирейський Д., Ченцов В. Антирадянська національна опозиція в УСРР в 20-ті рр.: погляд на проблему крізь архівні джерела // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – №2-4. – С. 21-24; 13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2007. – Арк.63; 14. “Українізація” 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки. – С. 61; 15. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Зб. документів і матеріалів. – К., 1994. – С. 131-132; 16. Нестеренко В. Українізація на Поділлі у 20-30-х роках ХХ ст. – С. 33; 17. Національні відносини в Україні у ХХ ст. – С. 136-137; 18. Відчит Черкаського округового Виконавчого комітету за 1925 рік Х-му округовому з'їзду рад Черкащини. – Черкаси, 1926. – С. 12; 19. Національні відносини в Україні у ХХ ст. – С. 142; 20. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2248. – Арк.70; 21. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2250. – Арк.66-67; 22. Матеріали до звіту Уманського Округового виконавчого комітету на III-й сесії Всеукраїнського Виконавчого Комітету робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Х-го скликання. – березень 1928 р. – Умань, 1928. – С. 72; 23. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2253. – Арк.81; 24. “Українізація” 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки. – С. 66-67; 25. Культурное строительство в Черкасской области (1917-1980 гг.): Сборник документов и материалов. – Днепропетровск, 1989. – С. 42, 60-61; 26. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф.112. – Оп.1. – Спр.1147. – Арк.1зв.; 27. Прилуцький В. Опір молоді політиці більшовицькому режиму та репресивні заходи проти неї в УСРР (1928-1936 рр.) // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – №2-4. – С. 85; 28. Там само. – С.83; 29. Там само. – С. 84; Архирейський Д., Ченцов В. Вказана праця. – С. 47; 30. Бондар О. Розвиток дошкільної системи виховання УСРР у 20-ті рр. на основі статистичних матеріалів // Історичні і політологічні дослідження. – 2004. – №2 (20). – С. 26; 31. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2251. – Арк.90; 32. Марчук М. Освіта в Україні в роки національного відродження (1917-поч. 1930-х рр.): Автореф. дис... докт. іст. наук / Івано-Франківськ, 2003. – С. 13; 33. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.254. – Оп.1. – Спр.195. – Арк.1; 34. Нестеренко В. Українське вчителство Поділля в 1920-1930-ті роки: суспільно-політичний портрет. – С. 158; 35. ЦДАГО УКРАЇНИ. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1854. – Арк.25.; 36. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1844. – Арк.2; 37. Очеретянко В. Обмеження інтелектуальної свободи як один із засобів формування і функціонування тоталітарної системи в Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Харків, 1999. – С. 11; 38. ЦДАГО УКРАЇНИ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.422. – Арк.60; 39. Авдєнко М. Народна освіта на Україні. – Харків, 1927. – С. 74; 40. Культурне будівництво в Українській РСР: 1928 – червень 1941. Збірник документів і матеріалів. – К., 1986. – С. 111; 41. Кузьмінський А. Національно-духовне відродження 20-х років на Черкащині // Тези обласної науково-практичної конференції “Українське національно-духовне відродження 20-х років: освітній, літературний та історичний аспекти”. – Черкаси, 1993. – С. 6; Нестеренко В. Українізація на Поділлі у 20-30-х роках ХХ ст. – С. 44; 42. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2018. – Арк.15.; 43. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1671. – Арк.120.; 44. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2268. – Арк.12-15; 45. Культурне будівництво в Українській РСР: 1928 – червень 1941. Збірник документів і матеріалів. – К., 1986. – С. 152; 46. Нестеренко В. Українізація на Поділлі у 20-30-х роках ХХ ст. – С. 43-44; 47. Костюкова О. Розвиток краєзнавчо-екскурсійної справи в Україні в 20-х роках ХХ ст.: Автореф. дис... докт. іст. наук / Харків, 2003. – С. 11; 48. Культурне будівництво в Українській РСР: 1928 – червень 1941. Збірник документів і матеріалів. – К., 1986. – С. 46; Культурное строительство в Черкасской области (1917-1980 гг.): Сборник документов и материалов. – Днепропетровск, 1989. – С. 45; 49. Костюкова О. Вказана праця. – С. 14-15; 50. ДАВО. – Ф.254. – Оп.1. – Спр.195. – Арк.2зв.-3; Черкаська округа. Матеріали до опису УСРР. – Харків, 1926. – С. 6; 51. Нестеренко В. Українізація на Поділлі у 20-30-х роках ХХ ст. – С. 44; 52. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1647. – Арк.49-50.; 53. Там само. – Арк.52, 80; 54. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1841. – Арк.40; 55. ДАВО. – Ф.254. – Оп.1. – Спр.195. – Арк.11.; 56. Там само. – Арк.12, 28зв.; 57. До історії міжнаціональних процесів на Україні // Укр. іст. журн. – 1990. – № 11. – С. 118; 58. ЦДАГО України.